



XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA MUAMMOGA ASOSLANGAN TA’LIMNING AHAMIYATI HAQIDA BA’ZI MULOHAZALAR

Davronova Fotima Pirnazarovna

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi
chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti dotsenti
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada muammoli o‘qitish, nostandart ilmiy-o‘quv masalalarni nostandart usullar bilan yechishni, talabalarga beriladigan muammoli masalalar yangi yechimlar izlashga qaratishi haqida fikrlar ifodalangan. Muammoli ta’limning mohiyati va vazifalari haqida ma’lumotlar keltirilgan.*

***Tayanch so‘zlar:** Muammoli ta’lim, ko‘nikma, malaka, muammoli vaziyat, intellektual sifatlilar.*

KIRISH.

Muammoli o‘qitish, ijodiy jarayondan nostandart ilmiy-o‘quv masalalarni nostandart usullar bilan yechishni taqozo etadi. Talabalarga mashq uchun beriladigan masalalar, olingan bilimlarni mustahkamlash va malakalar hosil qilish uchun xizmat qilsa, muammoli masalalar esa faqat yangi yechimlar izlashga qaratiladi. O‘quv materialini muammoli taqdim etilishining mohiyati shundaki, unda o‘qituvchi bilimlarni tayyor holda taqdim etmasdan, o‘quvchilar oldiga muammoli masalalar qo‘yadi, ularni yechimining yo‘llari va vositalarini izlashga undaydi. Muammo, yangi bilimlar va harakat usullar sari, o‘zi yo‘lga boshlaydi.

Muammoning yechimi ijodiy fikrlashni taqozo etadi. O‘zlashtirilgan bilimlar shablonlarini takrorlash bilan bog‘liq bo‘lgan reproduktiv psixik jarayonlar, muammoli vaziyatlarda hech qanday samara bermaydi [1].

Agar inson muntazam tayyor bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga o‘rgatilgan bo‘lsa, uning tabiiy ijodiy qobiliyatini so‘ndirish ham mumkin; u mustaqil fikrlashni «esdan chiqaradi» Fikrlash jarayoni muammoli masalalarni yechishda a‘lo darajada namoyon bo‘ladi va rivojlanadi.

Asosiy qism. Muammoni hal etishni 3 ta bosqichga ajratish mumkin: 1. Isbotlash bu muammoning ilgari to‘g‘ri deb tan olingan sabablar bilan bog‘liqliklarini topish asosida amalga oshiriladi. 2. Tekshirish bu tanlangan sababning oqibatida hal etilayotgan muammo hosil bo‘lishi to‘g‘riligini asoslash bilan amalga oshiriladi. 3. Tushuntirish bu muammoning yechimi nima uchun to‘g‘riligini tasdiqlovchi sabablarni aniqlash asosida amalga oshiriladi.

O‘quvchilarning ijodiy tafakkur va ijodiy gobiliyatlarini ostirishda muammoliy talimdan unumli foydalanish uchun uning ayrim nazariy asoslari sifatida B.Blumning bilish va emotsional sohalaridagi pedagogik maqsadlar taksonomiyasi (tafakkurning bilish qobiliyatlari rivojlanishiga muvofiq ravishdagi oltita darajasi)ga hamda G.Gardnerning intellekt koplighi nazariyasiga asoslanish maqsadga muvofiq [2].

Intellekt koplighi nazariyasining qisqacha bayoni quidagicha:

Bu nazariyani amerikalik psixolog Govard Gardner ishlab chiqqan. Bu nazariya har bir odam turli darajada ifodalangan kamida sakkizta tipdagi intellektga ega ekanligini ochib berdi. Ular quyidagilar: 1. Verbal-lingvistik intellekt-so‘z xotirasi, so‘z boyligi yaxshi, o‘qishni yaxshi ko‘radi, so‘z bilan ijod qilishni yoqtiradi. Bular shoir, yozuvchi, notiqalar. 2. Mantiqiy-matematik intellekt-hisoblash va sonlar bilan ishlashni, mantiqiy masalalar, boshqotirmalarni echishni, shaxmat o‘ynashni yaxshi ko‘radi, tengqurlariga nisbatan ko‘proq abstrakt darajada fikrlaydi, sabab-oqibat bog‘liqliklarini tushunadi. Bular matematik, fizik va boshqalar. 3. Vizual-fazoviy intellekt-ko‘rish obrazlari bilan fikrlaydi, karta, sxema, diagrammalarni tekstga nisbatan oson o‘qiydi, xayolga berilish, rasm chizish, modellar konstrukstiyalashni yaxshi ko‘radi. Bular rassom, haykaltarosh, me’mor, ixtirochi, shaxmatchilar. 4. Motor-harakatli intellekt-yuqori sport natijasiga erishadi,



boshqalarning harakatlari, mimikasi, odatlarini yaxshi takrorlaydi, hamma narsaga qo‘l tekkizish, buyumlarni qismlarga ajratish va yig‘ish, yugurish, sakrash, kurash tushishni yaxshi ko‘radi. Hunarlarga qobiliyatli. Bular raqqos, mim, artist, sportchilar. 5. Musiqiy-ritmik intellekt-qo‘shiq, kuylarni eslab qoladi, ovozi yaxshi, musiqa asbobini chaladi, xorda ashula aytadi, harakatlari va so‘zlashi ritmli, o‘zicha sezmasdan kuylaydi, biror ish qilayotib, stolni ritmik chertadi. Bular bastakor, musiqachi, qo‘shiqchi, raqqoslar. 6. Shaxslararo intellekt-tengqurlari bilan muloqotni, boshqa bolalar bilan o‘ynash va ularga o‘rgatishni yaxshi ko‘radi, turli holatlarda yetakchi bo‘lib qoladi, hamdardlikni, boshqalarga g‘amxo‘rlik ko‘rsatishni biladi, boshqa bolalar unga sherik bo‘lishga intiladilar. Bular diniy xodim, siyosatchi, diplomatlar. 7. Ichki shaxsiy intellekt-mustaqillik hissi, iroda kuchini namoyish qiladi, o‘zining yaxshi va yomon xislatlarini real anglaydi, vazifalarni hech kim xalaqit bermaganda yaxshi bajaradi, o‘zini boshqara oladi, yakka ishlashni ma‘qul ko‘radi, o‘z hissiyotlarini aniq tasvirlaydi, o‘z xatolaridan ibrat oladi, o‘z qadrini bilish hissi rivojlangan. Bular psixolog, o‘qituvchi, tarbiyachilar. 8. Tabiatshunos intellekti bu tabiatga, tabiat hodisalariga, jonivorlar, o‘simliklarga qiziqadi, tabiat olamini tushunish, atrof-muhitning belgilari va xususiyatlarini farqlash, tasniflash va shu kabilarga qobiliyatini namoyon qiladi. Bular tabiatshunos, ekolog, qishloq xo‘jalik xodimlari. Ayrim bolalar o‘zlaridagi eng ustun intellekt tipi orqali boshqalarga nisbatan osonroq o‘qishlari mumkin. Har bir boladagi o‘z vaqtida aniqlangan va rivojlantirilgan talant unga hayotda yuksak cho‘qqilarga erishish uchun yo‘l ochib beradi [3].

O‘quvchi noma‘lum yechimni topish uchun mustaqil yoki o‘qituvchi yordamida izlanadi. Muammoni jamoaviy hal etishda paydo bo‘luvchi, subyekt, obyekt va yana subyekt munosabatlari ijodiy fikrlashni faollashtirishga olib keladi.

Bugungi kunda, muammoli o‘qitish deganda mashg‘ulotlarda pedagog tomonidan yaratiladigan muammoli vaziyatlar va ularni yechishga qaratilgan o‘quvchilarning faol mustaqil faoliyati tushuniladi. Buning natijasida o‘quvchilar kasbiy bilimlarga, ko‘nikmalarga, malakalarga ega bo‘ladilar va fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi. Muammoli o‘qitish, o‘qitishning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarga taalluqli, chunki bu yerda shaxs subyekt sifatida qoraladi, muammoli vaziyatlarning maqsadi pedagogik jarayonda o‘ziga xos qiziqish uyg‘otishdir.

Muammoli o‘qitish, o‘qitishning eng tabiiy samarali usulidir, chunki ilmiy bilimlar mantiqi o‘zida muammoli vaziyatlar mantiqini namoyish etadi.

Muammoli vaziyatlar kiritilib, an‘anaviy, bayon etish o‘quv materialining eng optimal tarkibi hisoblanadi. Pedagog muammoli vaziyat yaratadi, o‘quvchini uni yechishga yo‘naltiradi, yechimni izlashni tashkil etadi. Muammoli o‘qitishni boshqarish, pedagogik mahoratni talab etadi, chunki muammoli vaziyatning paydo bo‘lishi individual holat bo‘lib, tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan yondashuvni talab etadi.

Muammoli o‘qitish, ijodiy jarayondan nostandart ilmiy-o‘quv masalalarni nostandart usullar bilan yechishni taqozo etadi. Talabalarga mashq uchun beriladigan masalalar, olingan bilimlarni mustahkamlash va malakalar hosil qilish uchun xizmat qilsa, muammoli masalalar esa faqat yangi yechimlar izlashga qaratiladi.

O‘quv materialini muammoli taqdim etilishining mohiyati shundaki, unda o‘qituvchi bilimlarni tayyor holda taqdim etmasdan, o‘quvchilar oldiga muammoli masalalar qo‘yadi, ularni yechimining yo‘llari va vositalarini izlashga undaydi. Muammo, yangi bilimlar va harakat usullar sari, o‘zi yo‘lga boshlaydi. Muammoli o‘qitishda kechadigan jarayonlarning psixologik mexanizmi quyidagicha bo‘ladi: inson ziddiyatli, yangi, noma‘lum muammoga (muammo odatda murakkab nazariy yoki amaliy masala bo‘lib, yashirin ziddiyatlarni qamrab oladi, uning yechimi turli, hatto muqobil vaziyatlarni talab etadi) duch keladi, unda hayratlanish, ajablanish holati paydo bo‘ladi, «gap nimada?» degan savol tug‘iladi. O‘quvchi noma‘lum yechimni topish uchun mustaqil yoki o‘qituvchi yordamida izlanadi. Muammoni jamoaviy hal etishda paydo bo‘luvchi, subyekt, obyekt va yana subyekt munosabatlari ijodiy fikrlashni faollashtirishga olib keladi [4].

Muammoga asoslangan ta‘limning uchta darajasi mavjud: muammoni o‘qituvchi qo‘yadi va uning yechimini o‘quvchilar bilan hamkorlikda topadi; muammoni o‘qituvchi qo‘yadi va uning yechimini o‘quvchilar mustaqil topadi; muammoni o‘qituvchining o‘zi qo‘yadi va uning yechimini ham mustaqil topadi.

Muammoli ta‘lim bu o‘quvchilar faoliyatini nazariy va amaliy muammolarni va ushbu muammoli vaziyatlar kuchi orqali yaratilgan muammoli topshiriqlarni hal etish orqali yangi bilimlarni o‘zlashtirishga



asoslangan holda tashkil etish usulidir. Muammoli ta'lim ta'lim oluvchilarning bahslari, mushohadalarida amalga oshiriluvchi analiz-sintez faoliyatiga asoslanadi. Bu ta'limning tadqiqotchilik turidir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish ijodiy, faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi.

Muammoli o'qitish jarayonida talabaning mustaqilligi o'qitishniig reproduktiv shakllariga nisbatan tobora o'sib boradi. Muammoli o'qitishning mohiyatini o'qituvchi tomonidan talabalarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalarini, muammolarini va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarish tashkil atadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirishning ilmiy-tadqiqot usulini yuzaga keltiradi.

Muammoli vaziyat muayyan pedagogik «vositalarda maqsadga muvofiq tashkil etiladigan o'ziga xos o'qitish sharoitida yuzaga keladi. Shuningdek, o'rganilgan mavzular xususiyatlaridan kelib chiqib, bunday vaziyatlarni yaratishning maxsus usullarini ishlab chiqish zarur. Muammoli vaziyat har qanday fikrlash mashaqqatlaridan farq qilib, unda talaba mashaqqat talab qilgan obyekt (tushuncha, fakt) ning unga avval va ayni vaqtda ma'lum bo'lgan vazifa, masala bo'yicha ichki, yashirin aloqalarini anglab yetadi. Muamoli o'qitishning o'ziga xos jihatlari mavjudki, bu jihatlarni tadqiqotchi B.Aysmontas quyidagicha izohlaydi.

Muammoli ta'limning bosh maqsadi bu o'quvchilarning o'rganilayotgan mavzuga doir muammolarni to'liq tushunib yetishiga erishish va ularni hal eta olishga o'rgatishdan iborat. Muammoli ta'limni amaliyotda qo'llashda asosiy masalalardan biri o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liq muammoli vaziyat yaratishdan iborat.

Turli o'quv fanlari bo'yicha o'qituvchilar darslar jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullarini oldindan ko'zda tutishlari kerak.

Muammoli vaziyat yaratish usullari: o'qituvchi o'quvchilarga dars mavzusi bilan bog'liq ziddiyatli holatni tushuntiradi va uni yechish yo'lini topishni taklif qiladi; bir masalaga doir turli nuqtai-nazarlarni bayon qiladi; hal etish uchun yetarli bo'lmagan yoki ortiqcha ma'lumotlar bo'lgan yoki savolning qo'yilishi noto'g'ri bo'lgan masalalarni yechishni taklif etadi va boshqalar.

Muammoli vaziyatni hal etish darajalari: o'qituvchi muammoni qo'yadi va o'zi yechadi; o'qituvchi muammoni qo'yadi va uning yechimini o'quvchilar bilan birgalikda topadi; o'quvchilarning o'zlari muammoni qo'yadilar va uning yechimini topadilar.

Muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullar: muammoni turli nuqtai-nazardan o'rganish, tahlil qilish; solishtirish, umumlashtirish; faktlarni aniqlash va qiyoslash; vaziyatga bog'liq xulosalar chiqarish; o'quvchilarning o'zlari aniq savollar qo'yishi va boshqalar.

Muammoli ta'lim jarayonini quyidagi uchta asosiy bosqichga ajratish mumkin: 1. Muammoli vaziyat hosil qilish. 2. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirish. 3. Yechimning to'g'riligini tekshirish (olingan yechim bilan bog'liq axborotni tizimlashtirish orqali) [5].

Muammoli vaziyat hosil qilishda quyidagilar hisobga olinishi lozim: Muammolar nazariy yoki amaliy yo'nalishda bo'ladi.

Darsda hosil qilinadigan muammoli vaziyat hamda o'quvchilarga hal etish taklif etiladigan muammoga qo'yiladigan eng asosiy talab bu o'quvchilarning qiziqishini oshiradigan, eng kamida esa, o'quvchilarda qiziqish hosil qiladigan bo'lishi kerakligidan iborat. Aks holda ko'zda tutilgan natijaga erishish imkoni bo'lmaydi. Muammo o'quvchilarning bilim darajalariga hamda intellektual imkoniyatlariga mos bo'lishi shart.

Hosil bo'lgan muammoli vaziyatni yechish uchun topshiriqlar yangi bilimlarni o'zlashtirishga yoki muammoni aniqlab, yaqqol ifodalab berishga yoki amaliy topshiriqni bajarishga yo'naltirilgan bo'ladi.

O'quvchilarning muammoli vaziyatni tushunishlari, uning kelib chiqishi sabablari hamda nimalarga, qanchalik darajada bog'liqligini idrok qila olishlari natijasida hosil bo'ladi. Bunday tushuna olish esa o'quvchilarga mustaqil ravishda muammoni ifodalay olish imkoniyatini beradi.

Muammoli ta'lim murakkabligiga ko'ra turli darajada bo'lishi, ya'ni tashkil etilishi mumkin. Bu talabalarning tayyorgarlik darajasiga, bilim darajasiga va fikrlash qobiliyatining rivojlanganlik darajasiga bog'liq holda tanlanadi.



Muammoli ta'limning birinchi darajasi bu o'qituvchi tomonidan muammo yaratiladi va o'qituvchi tomonidan yechimlar ishlab chiqiladi, talabalar bu holda muammoli ta'lim jarayonida faoliyat yuritishga o'rganadilar.

Muammoli ta'limning ikkinchi darajasida bu o'qituvchi tomonidan muammo vujudga keltiriladi va talabalar tomonidan yechiladi. Bu holda talabalar muammoni yechish usulini kuzatadilar va passiv holatda bo'ladilar. Ular muammoni yechish malakasi bilan tanishadilar.

Muammoli ta'limning uchinchi darajasida bu talaba tomonidan muammoli vaziyat tashkil etiladi va muammo o'rtaga tashlanadi. Talabalar tomonidan mustaqil ravishda yechim topiladi. Bunda talabalar faol ishtirok etadilar va ularda mustaqil va ijodiy fikrlash refleksi rivojlanadi.

Muammoli ta'limning to'rtinchi darajasida bu muammoli vaziyatni ham, muammoning yechimini ham talabalar o'zlari tashkil qiladilar. Ular mavzudagi mavjud muammoni ko'ra olishga va uning yechimini mustaqil ravishda topa olishga o'rganadilar. Bu muammoli ta'limning eng yuqori darajasi hisoblanadi. Chunki talabalar ijodiy fikrlashga o'rganadilar. Bu holda talabalar o'ta faol holatda bo'ladilar. O'qituvchi esa kuzatuvchi va ba'zan yo'naltiruvchi sifatida maydonga chiqadilar [6].

Muammoli vaziyatlar mazmuniga ko'ra quyidagicha tavsiflanadi: 1. Maqsad noma'lum uni aniqlash kerak. 2. Faoliyat obyekti noma'lum uni aniqlash kerak. 3. Faoliyat usuli noma'lum uni aniqlash kerak. 4. Faoliyatni bajarish shartlari noma'lum uni aniqlash kerak [7].

Xulosa. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirishda o'quvchi o'zlashtirgan bilimlari asosida kuzatish, solishtirish, tahlil, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi aqliy faoliyatlarni bajaradi.

Aqliy faoliyatdagi asosiy jarayon fikrlash jarayoni bo'lib, fikrlashning sifati uning mantiqiyligi, mustaqilligi, ijodiylik, ilmiyligi, asosiligi, uzviyligi, tejamlilik, maqsadlilik, tezligi, tahliliyligi, qiyosiylik, umumlashtirilganligi, xususiylashtirilganligi, kengligi, chuqurligi, ishonarliligi, realligi, haqqoniyligi darajasi bilan belgilanadi

Shu bilan birga intellektual sifatlar xotira, tasavvur, anglash va shu kabi psixologik jarayonlarning tezligi hamda boshqa parametrlari bilan bog'liq.

Intellektual taraqqiyot darajasi o'qituvchilarda hamda o'quvchilarda qancha yuqori bo'lsa, shunchalik yaxshi natijalarga erishish imkoniyati hosil bo'ladi.

Shunga ko'ra o'quvchilarda muammoni sezish, uni aniqlash, yechimiga doir taxminni to'g'ri belgilash va yechimning to'g'riligini tekshirish qobiliyatlari rivojlanib boradi. Bu esa talabalardagi kreativlik hususiyatlarini rivojlantirish va o'rganilayotgan mavzuni tafakkur qilish orqali tub mohiyatiga yetib borish, mustaqil va jamoa bo'lib ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Natijada dars jarayonida o'qituvchi ko'zlangan maqsadiga erishadi.

ADABIYOTLAR:

1. Ibragimov. A.A. Pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishning kognitiv asoslari. / Monografiya. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.-160 b.
2. Lessons from Problem-based learning. – Oxford University Press, 2010.-267 p.
3. David J.L. (2008). What research says about problem-based learning. // Educational Leadership, 65(5),-P. 80-82.
4. Sweller John. “The worked example effect and human cognition”/ Learning and teaching. 16(2); 165-169. 2006.
5. Davronova F.P. (2022). Digital technologies in studying english at university: traditions and innovations. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR), 8(3), 97-100.
6. Davronova F.P. (2022). Ways of forming digital literacy in the context of teaching english. Epra international Journal of Research and Development (IJRD), 7(3), 55-57.
7. Davronova, F. (2022). Experiment-testing methodology of on rapid teaching of english to students in the conditons of digital technologies. Innovative Development in Educational Activities, 1(2), 72-76.